

På de undersøgte retsområder kommer forfatteren til det resultat, at reglerne i landskabslovene er lånt fra Lombarda. Men hermed er intet sagt om andre retsområder og følgelig intet om en bevaret ældre retstilstand på disse områder. For at komme videre foreslår Elsa Sjöholm en systematisk gennemgang af samtlige love i Østersøområdet som grundlag for sammenlignende studier. Målet er en teori, som er gyldig for hele området, og som kan forklare lovenes opståen i et udviklingsforløb, som er kildemæssigt bedre funderet end det traditionelle. Når nu Elsa Sjöholm fremfor nogen har påvist, at man i tysk og nordisk retshistorie hidtil er kommet for let til de store teorier, kan det forbavse, at hun selv foreslår et så omfattende projekt. En systematisk gennemgang af så stort et materiale forudsætter et system – og dermed en risiko for at forudsætte det, som skal bevises.

Elsa Sjöholms bog er en engagerende og provokerende opfordring til at følge nye veje i arbejdet med lovene som historiske kilder. Den er værdifuld, fordi den i sig selv illustrerer, at der i dette arbejde ikke findes genveje.

Ole Fenger

Axel Steensberg og J. L. Østergaard Christensen: Store Valby. Historisk-arkæologisk undersøgelse af en nedlagt landsby på Sjælland. Med bidrag af Tove Hatting og David Liversage. With an English Summary. Del I–III. Det Kongelige Danske Videnskabskabernes Selskab, Historisk-Filosofiske Skrifter 8, 1, Del I–III. Kbh. 1974. 300 kr.

Udgravningspublikationer skal gerne være mastodonter, og den foreliggende danner i så henseende ingen undtagelse. Bind I omfatter 472 af de herskabeligt store sider (26×20,5 cm) og bind II 421, hvortil kommer 18 flotte bilag i bind III. Der er ikke noget at sige til, at prisen på værket er 300 kr. Store Valby projektet er støttet af Arbejdsministeriet og Slagelse byråd, Carlsbergfondet og Statens almindelige Videnskabsfond, med hvor store summer oplyses denne gang ikke (jf. HT 12. r. V, 1971, s. 142). Bogens historiske sektion er relativt beskednen, s. 23–184 af bind I, og Axel Steensberg lægger da (s. 184) heller ikke skjul på, at det for forfatterne har været de arkæologiske kilder, som tildels har muliggjort, at man kunne »trænge ind til den virkelighed, som skjuler sig bag de skriftlige historiske kilder«, som Steensberg erkender ikke har kunnet udtømmes fuldstændigt. Alt i alt kan det imidlertid fastslås, at bogen om Store Valby er blevet et storværk, og det ikke alene i ydre format, men også i henseende til mangartethed og righoldighed. Som Steensberg selv (s. 22) skriver, har vi med denne publikation fået den første arkæologisk-historiske punktundersøgelse af en sjællandsk landsby med (tilstræbt) udnyttelse af alle kilder, som arkiv- og feltundersøgelser kan bringe til veje. Jordfordeling og Udskiftning, som Steensberg 1951 udgav sammen med C. Rise Hansen, dækker – som titlen angiver – et mindre emnefelt, Atlas over Borups Agre, 1968, ligeledes. For Store Valbys vedkommende er hovedindsatsen en næsten total udgravning af 5 af byens ialt 17 gårde i årene 1945–1953 og behandling af det herved tilvejebragte omfattende kulturhistoriske stof; byen blev nedlagt 1774 for at give plads for Valbygård. Hertil kommer imidlertid en trestrengt historisk-kulturgeografisk-demografisk undersøgelse på grundlag af de foretagne arkivundersøgelser.

Med de fire omtalte hovedemner er Store Valby materialet imidlertid ikke udtømt, idet der også er gjort fund fra tiden før landsbyens opståen. Fundene fra yngre stenalder blev allerede 1954 præsenteret af C. J. Becker (Stenalderbebyggelsen ved Store Valby i Vestsjælland. *Årbøger* 1954, s. 127–197, samt *Die Mittel-Neolithischen Kulturen in Südschweden. Acta Archaeologica* 1954, s. 49–150. – Se tillige Hans Helbæk, Store Valby,

kornavl i Danmarks første neolitiske fase. *Arbøger 1954*, s. 198–204) og meddeles nu på engelsk af Axel Steensberg (I, s. 455–465). David Liversage har (I, s. 467–472) skrevet om The Iron Age finds from Store Valby. Et specialafsnit om Zoological Remains (I, s. 405–454) er forfattet af Tove Hatting.

Hovedforfatterne er Axel Steensberg, som står for næsten hele bind I med titlen Landsbyen Store Valby i historisk og forhistorisk tid, og J. L. Østergaard Christensen, der er ansvarlig for bind II: Plancher og fundanalyse. Arbejdet med bilagsbindet III er fordelt således, at Østergaard Christensen har taget sig af udgravningsplaner og profiltegninger, Steensberg af resten. En præsentation af Axel Steensberg turde være overflødig, så meget mere som dette tidsskrift har bragt en række omtaler af hans tidligere arbejder (se f. eks. anmeldelsen af *Atlas over Borups Agre*, 1968, i HT 12. r. V, 1971, s. 141–147). I og med, at den første case study af en dansk landsby og dens skæbne nu er fremlagt, er det imidlertid på sin plads at gøre opmærksom på, at Steensberg omtrent samtidig, nemlig henholdsvis 1973 og 1974, har udsendt populærbehandlinger af Den danske landsby gennem 6000 år og Den danske bondegård i ny udgave. I begge disse mindre arbejder indgår der selvsagt stof fra Store Valby og Borup. Steensbergs nedarvede kærlighed til landsby og bondegård er åbenbar. Han opregner i *Den danske landsby*, s. 187 f., med ulyst det gamle landsbysamfunds bagsider, men er først og fremmest fængslet af dets positive træk. Anmelderen må stærkt anbefale læsning af *Den danske landsby* i sammenhæng med punktanalysen af Store Valby. I den populærvidenskabelige sammenhæng øjnes landsbysamfundet som levende organisme, set med Steensbergs øjne, med hele hans rige erfaringsfelt som baggrund, og erfaringerne er for en stor del hentet fra Store Valby. Som en Knud Fabricius mest indtrængende søgte nationens karakteristiske træk i de tabte landsdele, har Axel Steensberg levendegjort den gamle landsby ved et studium af de fossile bebyggelser Borup og Valby, frem for alt i terrænet, fordi landsbyen netop gennem sin beliggenhed i landskabet og gennem mangfoldige fundne sager, der er til at tage og føle på, får sin individualitet tilbage for forskeren.

Den anden hovedforfatter, J. L. Østergaard Christensen, har beskæftiget sig med øde og nedlagte bebyggelser, siden han som student 1950 knyttedes til Store Valby undersøgelsen; senere kom han i gang i Borup Ris, og 1956 var han sekretær i en længe husket studiekreds om klimaændringer under Nordisk Sommeruniversitet, som lededes af Aksel E. Christensen. Østergaard Christensen skrev specialeafhandling om Krisen i dansk landbrug i det 14. århundrede og dens eventuelle forbindelse med en klimaændring i Nordvesteuropa. Efter skoleembedseksamen knyttedes han snart til Holbæk Museum, hvor han i mange år har været en højt anset stadsantikvar, men fortsatte tillige sammen med Steensberg arbejdet i Borup Ris og Store Valby. Fra 1970 har han været en arkæologisk hovedkraft i Det nordiske Ødegårdsprojekts danske afdeling. J. L. Østergaard Christensen er en trofast og solid arbejder på sjællandske fundpladser, hvilket i høj grad er kommet nærværende publikation til gode. Hvis man sammenligner den udmærkede katalog *Dansk middelalderlertøj 1050–1550* (af Mogens Bencard og Else Roesdahl) fra udstillingen på Moesgård 1972 med bind II af Store Valby publikationen, vil man bemærke, at de titusinder af fundne genstande, som – oftest i småstykker – har passeret Østergaard Christensens varsomme hænder, har muliggjort det for ham at forfine klassifikationen, hvilket var og fortsat er i høj grad påkrævet for såvel middelalder som nyere tid. Jeg skal iøvrigt ikke gøre mig klog på disse ting; men jeg kender Østergaard godt nok til at vide, at han må have særdeles gode grunde, når han går ind for en mere præcis datering. I øjeblikket er det især Vender- eller Østersøkeramikken, der er i søgelyset, og det er en glæde for alle de efterhånden ret mange interesserede at vide, at der arbejdes ihærdigt med dennes kronologiske placering i såvel København, Odense, Århus og Maribo som

Kiel. Også Østergaard Christensen har i Store Valby bogen ydet sit bidrag. Når det gælder værket som helhed, har man en fornemmelse af, at Østergaard ikke har været nogen dårlig ankermand i selskabet med den vidtskuende, men mere sprælske Steensberg, de to forfatteres smukt harmoniske indbyrdes forhold ufortalt.

Det skal ikke lades uomtalt, at endnu en lang række navne er knyttet til Store Valby undersøgelsen. Det gælder bl. a. Niels Amstrup, som har gjort forarbejder til den historiske del, ligesom arkæologerne og museumsfolkene Jack Golson (hvem bogen er til-egnet), Peter Michelsen, Bjarne Stoklund, Ole Højrup, Poul Halkjær Kristensen, Axel Christensen m. fl. har medvirket. Endelig har problemer vedrørende stednavneforskning og agrarhistorie været forelagt henholdsvis professor J. Kousgård Sørensen og anmelderen.

Når Axel Steensberg, dengang leder af Nationalmuseets 3. afdeling, i 1945 gav sig i kast med en stor landsbyundersøgelse som den her publicerede, var den bevillingsmæssige baggrund derfor ingen penge til udgravninger og over for fonds havde Steensberg ikke det navn, han senere fik. Han havde i 30'erne assisteret Hatt og derefter selv gravet i Vendsyssel (Bolle, Aså); 1943 disputerede han med *Ancient Harvesting Implements*. Alt dette var respektabelt, men ikke nok til de store bevillinger. Som så ofte i dansk bevillingspolitik lykkedes det imidlertid at nå frem ad et sidespor. Når der kunne skaffes penge til analyse af fire vestsjællandske landsbyer (Hejninge, Grøfte, Snekkerup og Store Valby) omkring 1950, skyldes det i al sin enkelhed, at Trelleborg-udgravningens stråleglans nåede ud over hele egnen. Museumsdirektør Poul Nørlund var selv en sikker støtte for de Steensberg'ske projekter (Jordfordeling og Udskiftning, 1951, s. 5 f.). Specielt ville Nationalmuseets ledelse gerne vide, om byggemåden med ellipseformede husvægge havde været traditionel på egnen i samtiden. Allerede i 1941 (bevillingen kom til Rise Hansen og Steensberg først i december) og 1942 foretog Steensberg en undersøgelse af nogle gårdtomter i Trellebors sogneby Hejninge, men måtte af økonomiske og praktiske grunde give op, inden sikre tomter fra Vikingetiden var fundet. Målet, at nå tilbage til Vikingetiden – for Hejninges vedkommende helst endnu længere – blev derefter overtaget af Store Valby projektet. I Store Valby havde man den fordel, at landsbytomten tilsyneladende ikke havde været bebygget siden nedlæggelsen 1774, men startede igen med et uheld, idet kampagnen 1946 blev afkortet af nødhjælpsforanstaltningernes standsning. På gårdspladsen ved gård nr. 1 i Valby havde man nemlig netop fundet et ildsted, der ved hjælp af et nedgravet lerkar (Planche 2,4. Jf. planche 95,3) kunne dateres til Vikingetiden: »Havde vi haft tid og penge nok, kunne vi muligvis – trods lagenes forvirrede og i tidens løb ødelagte karakter – have fastlagt konturerne af det vikingetidshus, som ildstedet må have været midtpunkt i« (I, s. 19, 220).

Der er imidlertid ved senere udgravninger foruden et smykkefragment fra 800-tallet (I, s. 24) fremdraget flere Vikingetidsskår (Især planche 1, 6–7, og planche 2, 1–3 (alle fra 8–900-årene)). De fleste af disse fund stammer fra gård nr. 4, der af Steensberg (I, s. 303) i det hele taget anses for lige så gammel som gård nr. 1 (Østergaard Christensen gør (II, s. 11) opmærksom på, at der ved gårdene nr. 4 og 17 er foretaget de største fladeundersøgelser). Østergaard Christensen slutter, at landsbyen – i hvert fald den undersøgte del af landsbyen – er opstået »omkring år 900, måske lidt tidligere, måske lidt senere. Desuden viser fundene, at bebyggelsen herefter har været vedvarende indtil landsbyens nedlæggelse i 1774« (II, s. 10). Det kan i relation til det ovenstående bemærkes, at der netop i gård nr. 4 blev fundet vægstolper, dog først fra højmiddelalderen, og væggene var heller ikke ellipseformede. Gårdene nr. 2 og 3 er dateret til efter Vikingetiden og nr. 2 anset for lidt ældre end nr. 3. Steensberg slutter heraf (I, s. 271), at bolinddelingen i Store Valby er foretaget i tidlig middelalder, formentlig efter, at Brorup var skilt fra Valby; kort efter boldelingen har så gårdningen fundet sted.

Hvad selve bolinddelingen angår, har Steensberg lagt et stort arbejde i at udfinde principperne for denne, med udgangspunkt i bolstrukturen 1682, som med stor omhu er kortlagt på bilag II. De fleste bol kan uden videre gennemskues i åsene og derigennem også ejendoms- og afgiftsforhold. M.h.t. bol VII har uheldet imidlertid været ude. Den eneste gård, som hørte hertil, var nr. 15, idet resten – i henholdsvis Flenge Vang og Skt. Peders Vang – ca. 1600 skal have tilhørt Daniel Knoff og Holger Gagge. Der opgives ikke noget hartkorn 1664 og 1688 hverken hartkorn eller fæstere, ligesom man ikke finder spor af disse jorder i markbogen. Steensberg er stødt på dem i Roskilde domkapitels jordebog 1614, men har desværre ikke søgt dem i den af J. O. Arhning udgivne fra 1568 (1965) som ellers benyttes i Store Valbybogen (se bl. a. fortegnelsen over trykte kilder), og hvoraf det s. 33 og 208 fremgår, at den ene jord lå i Flengemark, Roskilde landdistrikt, Sømme herred, den anden i Skt. Peders Vang umiddelbart øst for Roskilde. Når Steensberg identificerer Flenge Vang og Skt. Peders Vang med henholdsvis Fuglens Vang og Tyrehøjs Vang i Store Valby, er det derfor en fejltagelse; ingen af dem har noget med Store Valby at gøre. Umiddelbart oven for de to omtalte jorder nævnes et Store Valby, som åbenbart har ledt Steensberg på vildspor. Det ligger imidlertid i Aagerup sogn, Sømme herred, som det ligeledes fremgår af Arhnings udgave, s. 33, iøvrigt også af begge jordebogshåndskrifterne 1614, der selv placerer alle tre ejendomme i Sømme herred. I Store Valby, Sømme herred, lå der 1568 og 1614 en øde jord, hvoraf Oluf Jensen og senere Niels Ibsen gav 1 pund byg, 1614 tillige 1 tønde havre. Steensbergs forsøg på indarbejdelse af de tre ejendomme i Store Valby bymark og dens bolstruktur optræder flere steder i bogen (se I, side 32, 34, 46, 47, 53, 55) og bør altså slettes, når man betragter landsbystrukturen. Jeg beklager, at jeg ved min gennemlæsning af manuskriptets historiske afsnit (se side 20 nederst) ikke blev opmærksom herpå. Konsekvensen af udeladelsen af Flenge og Skt. Peder jorderne bliver, at bol nr. VII enten ikke har været et helbol, eller at gård nr. 15 må søge sig en anden bolfælle, eventuelt noget af jorden til gård nr. 9, som først blev oprettet efter 1660 (I, s. 46), og hvis agre meget ofte ligger sammen med de til nr. 15 liggende. (Nr. 9 er ikke medtaget i bolskemaet I, s. 34).

Et andet problem er kirkejorden tilhørende Skt. Mikkels Kirke i Slagelse. Heraf svarede $\frac{1}{2}$ pund byg 1567. (Jorden er af Steensberg identificeret med den ovennævnte i Store Valby, Sømme herred, og derfor sat til forhøjet landgilde, se I, side 53). Kirkejorden er af Steensberg lagt til bol nr. IV, som omfattede gårdene nr. 6 og 8. Kirkejorden optræder meget sjældent i markbogen 1682, nemlig 2 gange i Brorup Vang, 2 gange i Tyrehøjs Vang og 4 gange i Fuglens Vang. Den ligger 2 gange sammen med nr. 6 og 8, nemlig 1 gang i Tyrehøjs Vang og 1 gang i Fuglens Vang; men den ligger 3 eller 4 gange sammen med nr. 4 (bol II), og der synes således ikke at være nogen speciel grund til at knytte den til bol nr. IV.

Endnu et strukturproblem er Tredingsbolet, som Axel Steensberg og jeg tidligere har diskuteret privat. Jeg giver Steensberg ret i, at navnet peger i retning af »tredelt bol« (I, s. 27 med n. 5); men da en treding betyder en trediedel af et bol (se bl. a. Skuldelev, Sk. sogn, Horns herred), skulde det pågældende bol egentlig være delt i 3 lige store dele. Steensberg tager (I, s. 27) sit udgangspunkt i den omstændighed, at der 1682 kun var eet bol, nr. VIII, »hvis lodder alle tre plejede at følges ad i bymarken«. Dette er nu en overdrivelse. Gårdene nr. 14 og 16 havde ganske vist oftest deres agre liggende sammen; men undertiden følges en af dem med nr. 11, som sjældent optræder sammen med begge de andre. Hvis bol nr. 8 var Tredingsbol (med gårdene nr. 11, 14 og 16), ville det iøvrigt betyde, at landgilden deraf før 1619 ville have været ikke mindre end $8\frac{1}{2}$ pund kornskyld, hvilket ville have været enestående; de øvrige lå på 6–7 pund. Da Steensberg i anden forbindelse (I, s. 47) gør opmærksom på, at nogle af gårdene har agerlodder

delte i 2, 3 eller 4 agre, især nr. 10, kunne det eventuelt også betragtes som en mulighed, at f. eks. bol nr. V med gårdene nr. 10 og 17 kunne være Tredingsbol (navnet forekommer kun 1310). Steensberg forsøger (I, s. 28) gennem flere antagne jordoverførelser mellem gårdene i bol VIII at få regnestykket om disses indbyrdes størrelse til at gå op; men omend sådanne overførelser undertiden kan dokumenteres i Nyere tid, er det formentlig metodisk farligt at kalkulere dermed, hvis usikkerheden er så stor som her. Det indgår i Steensbergs overvejelser, at kornskylden af en af Store Valbys ejendomme mellem 1366 og 1399 gik ned fra $4\frac{1}{2}$ til 3 pund korn. Den ejendom, der hørte til Tredingsbol, ydede 1310 $2\frac{1}{4}$ pund skyld; denne landgilde kendes ikke i senere århundreder, men flere ejendomme ydede i Nyere tid $1\frac{1}{2}$ pund korn, altså samme forholdsmæssige nedgang, som kendes fra den ovennævnte ejendom. Nu er en landgildereduktion jo ikke overraskende i senmiddelalderen, man kan vel oven i købet finde det usædvanligt, hvis der på sjællandsk gods slet ikke er sket nogen nedgang, hvilket bliver konsekvensen af Steensbergs tolkning. Derfor behøver man jo ikke at følge min teori om indførelse af trevangsbruget samtidig med en landgildereduktion til $\frac{2}{3}$ (I, s. 28 n. 4), som jeg ikke skal komme ind på her.

Anmelderen har i arbejdet for Det nordiske Ødegårdsprojekt ved flere lejligheder benyttet Steensbergs rekonstruktion af 8 bol i Store Valby (I, s. 34), og jeg har da fæstet mig ved, at bolene her var inegale, tydeligst i henseende til landgilden. Det viser sig nu, at rekonstruktionen er behæftet med flere mangler, som vel snarest har forøget uligheden. Det ser ud til, at flere bol, som if. Steensberg har en højere skyld, nærmer sig skylden 6 pund korn. Dermed være ikke sagt, at bolene har været egale; således har Bol I (gård nr. 1 og 5) uomtvisteligt en skyld på 7 pund korn, og flere andre bols egalitet er også tvivlsom; men inegaliteten er i hvert fald næppe så udtalt, som det fremgår af Steensbergs beregning.

Under sin gennemgang af jordfordelingen 1682 beskæftiger Axel Steensberg sig (I, s. 38) med en særlig gruppe af agerskifter under Fuglens Vang, nemlig Broagre, Brospjelds Agre, Lillevangs agre (Gierland) og Møllestente Agre, som alle havde »sort muld og sandblandet, god bygjord«. Navnet Lillevang tyder, mener Steensberg, på, at der tidligere har været en fjerde vang i Store Valby foruden Brorup Vang, Tyrehøjs Vang og Fuglens Vang. En tilsvarende Lillevang fandtes i Skovsø og Vedbysonder, hvor den dyrkedes årligt (i alsædsbrug) og altså uden for treskiftet og trevangsmarkernes indhegning. Steensberg finder det fristende at antage, at de åse, der lå mellem Lillevang, landsbyen og bygaden, engang i fortiden har været en sådan Lillevang uden for trevangsjorden.

Steensberg anfører også en anden inkonsekvens i trevangsbruget (I, s. 28, n. 4), nemlig at der 1682 endnu ikke rådede regulært treskifte i mere end en tredjedel af landsbyens 74 åse. Han nævner (I, s. 36) bl. a. Hagebjergs Agre, der hvilede i 12 år og brugtes i 2 år. De dyrkedes altså ikke i treskifte, skønt de lå i en af de tre vange, men sprang over fire rotationer mellem hver gang, de fulgte treskiftejorderne; de var altså ikke udmarksjorder. Steensberg mener åbenbart, at en sådan ordning er i uoverensstemmelse med anmelderens opfattelse af trevangsbruget og dets relation til skyldsætningen (I, s. 28 n. 4); men denne går helt præcist ud på, at der er en nær relation mellem skyldsætningen og rotationen i bymarkens centrale del (se Landgilde og udsæd, 1968, s. 50 f., 108, 134–139), hvorimod jeg antager særlige afgifter af bymarkens mere periferiske dele.

Hvad angår Lillevang er jeg enig med forfatteren i, at et sådant særområde sandsynligvis må have eksisteret, og jeg ser heller ikke noget til hinder for, at det et stykke tid kan være dyrket i alsædsbrug; men jeg tænker mig, at Lillevang (med Møllestente Agre) tidligere har hørt sammen med møllen og har indtaget en selvstændig stilling i forhold til byen. Steensberg ofrer kun nogle få linjer (I, s. 26 f., se også s. 320 f.) på møllen –

med den begrundelse, at »da den ikke kom til at spille nogen rolle for landsbyens organisation, vil den ikke blive omtalt i det følgende« (I, s. 27). På dette punkt er jeg uenig med forfatteren. Tager man sit udgangspunkt i mageskiftet 1633 18/3, ses det, at de tre vange, som Valby mark var inddelt i, da havde navnene Tyrehøjs Vang, Møllevang og Toftevang. Medens Tyrehøjs Vang ligesom 1682 strakte sig mod syd til Hyllerup mark, var Møllevang lig med den vestlige Fuglens Vang og Toftevang lig med den østlige Brorup Vang. Da Flenge Vang og Skt. Peders Vang 1614 ikke har noget med Valby at gøre, er navnesættet 1633 det ældste, som kendes, og navnet Møllevang må unægtelig mane til eftertanke. 1567 kaldes Store Valby ligefrem »Mølle Valby« (I, s. 53).

Jeg har ikke hos Steensberg eller hos Frits Jacobsen (Vandmøller i Sorø Amt II. Årbog for Hist. Samfund for Sorø Amt XXXVIII, 1951 (5: 1950), s. 10 f. – Denne artikel ses ikke i litteraturlisten I, s. 15) eller på Nationalmuseets sognekort fundet hverken Valby mølle eller Brorup mølle stedfæstet og har derfor taget mit udgangspunkt i marknavnestoffet. Marknavnene Møllestente Agre, Brospjelds Agre og Broagre ved Lillevang-agre indicerer, at Valby mølle har ligget ved broen over Tude å, hvor vejen går mod Øster Stillinge. At Steensberg ikke er fremmed for denne tanke, ses under behandlingen af gård nr. 17, hvor han en passant omtaler den byvej, der fra landsbyens nordlige del førte »mod syd til det sted, hvor den forenedes med hovedvejen fra Slagelse over Valby vandmølle til Øster Stillinge« (I, s. 310). Samme lokalisering er foretaget af Molinologisk laboratorium efter en møllefortegnelse udarbejdet af Steen Böcher. Det er iøvrigt ejendommeligt, at Brorup mølle 1454 betegnes som Broager mølle (ÆDA IV, s. 108), jf. Broagre ovenfor, hvilket kunne tale for en sammenhæng mellem Valby og Brorup mølle og således styrke Steensbergs antagelse, at Valby og Brorup Marker i tidlig middelalder har hørt sammen (I, s. 25: »Brorup må være opkaldt efter en bro på vejen Slagelse–Kalundborg«); nord for Brorup lå Havrebjerg mølle. Det skal i forbigående omtales, at der allerede i Roskildebispens jordebog (udg., s. 24) omtales 2 møller til Brorup hovedgård, formentlig Broagre og Havrebjerg møller. Molinologisk laboratorium har ikke nogen lokalisering af Brorup mølle. Anmelderen kan ikke i detaljer gå ind på disse møllers historie ved denne lejlighed, men blot anføre, at det kun var en lille del af Valby mølle, som omfattedes af mageskiftet 1633 (jf. I, s. 26). Den store afgift på 12 mark sølv, som møllen if. Kong Valdemars Jordebog har givet 1231, genfindes i senere kilder (såvel 1491 som 1664) som 2 læster (=24 pund) rugmel. Imidlertid ejede kongen 1231 foruden møllen 3 fjerdingers jord, som kan have hørt sammen med møllen, hvilket kan forklare, at møllen endnu 1491 gav yderligere 6 pund (Rep. II, nr. 6940: 1491 3/6, se s. 189). 1651 hedder det klart, at Valbyvester mølle har ingen sæd, således at møllen da må have mistet sit eventuelle jordtilliggende.

Betragtes herefter påny marknavnestoffet 1682, ses det, at medens vangene nu da bymarken var fuldt udbygget, havde navn efter yderområder i vangene (evt. skel mod naboby), nemlig Fuglevad, Tyrshøj og Brorup, havde de to vange endnu 1633 navn efter lokaliteter i nærheden af byen, møllen og tofterne. Dette tyder på, at Tyrehøjs Vang er den sidste anlagte, og formodningen herom må bestyrkes ved iagttagelse af den forlængede landsbyforte, der mellem Lillevang og tofterne når frem til Tyrehøjs Vang. Såfremt Lillevang fra først af havde været integreret i landsbymarken, havde det været rimeligt ved overgangen til flervangsbrug at flytte landsbyen til fortens forlængelse, hvorved byen ville få en mere naturlig beliggenhed i forhold til de tre vange. (Jf. de af Ødegårdsprojektet studerede flytninger på Falster, samt Valbygårds senere beliggenhed). Det er selvfølgelig også tænkeligt, at Lillevang har været delt mellem møllens ejer (ejere) og en eller flere lodsejere i Valby (og Brorup?) og i kraft heraf har indtaget en mere selvstændig stilling. I Nyere tid brugte mølleren i hvert fald til tider en af gårdene i

Valby, sikrest 1633, da Rasmus Møller havde gård nr. 4, som ejedes af Roskilde domkapitel, måske også 1566, 1567 og 1568, da fæsteren af gård nr. 2 – ligeledes under domkapitlet – hed Hans Møller, samt 1610, da fæsteren af nr. 12 hed Hans Møller (dennes gård havde ejendomsfællesskab med Christian Friis til Kragerup's anpart af møllen). Der kunne anføres endnu flere eksempler, som viser sammenhæng mellem møllen og gårde i landsbyen, og det skal i denne forbindelse omtales, at der ved gård nr. 4 er fundet to kværnsten (II, pl. 148, 149, 150 og 151) og i gård nr. 17 ligeledes fundet to kværnsten (I, s. 320 f., 323). Den ene sten ved gård nr. 4 kan dateres til senmiddelalderen. Vedrørende agrarstrukturen i Store Valby skal anmelderen afsluttende understrege, at den (af Ødegårdsprojektet) iagttagne sammenhæng mellem bystruktur og agerstruktur også kan konstateres her: Periferisk beliggenhed af den uregulerede landsby er kombineret med bevarelse af bolskiftet.

Betragtes den kulturgeografiske sektor i større almindelighed, må det fremholdes, at ikke alene udviklingen af landsbyens interne struktur, hvorom ovenfor, men også kommunikationsforholdene og disses indflydelse på landsbyens historie nok kunne have været taget op til overvejelse. Møller (se det foregående) og veje er så godt som ikke behandlet; men det er lykkedes at indplacere nogle af de fundne sager i en vis kommunikationsmæssig sammenhæng. Et udmærket eksempel på materialets muligheder i så henseende frembyder et boghistorisk bidrag, som Steensberg har fået tolket af Det kongelige Biblioteks specialist på dette område, mag. art. Paul Raimund Jørgensen (I, s. 364). Andet materiale er fremdraget og analyseret, men en oversigt derover savnes. Ikke mindst finder anmelderen, at Slagelses status som mønt- og markedscentrum burde være søgt belyst ud fra Store Valby fundene. Jeg er i det hele taget tilbøjelig til at ville fremhæve den regionale interesse af et så stort projekt, som vel ligeledes skulle have fremkaldt en analyse af det historiske materiale vedrørende de omkringliggende bebyggelser; en sådan kunne være foretaget med et minimum af de kræfter, der er lagt i den ufuldførte arkæologiske del af undersøgelsen, og studiet af Store Valby kunne derved have fået en videre horisont.

Store Valby undersøgelsens demografiske del er solid og grundig (I, s. 53–62, 77–130) og har god sammenhæng med det følgende afsnit om Fæstegårdenes økonomi efter den store matrikels tid (I, s. 130–184). I virkeligheden er der her tale om en selvstændig og værdifuld afhandling, som af Steensberg er benyttet i *Studia Ethnographica et Folkloristica in Honorem Béla Gunda*, 1971, s. 35–54, med titlen *Economy, Fertility and Esteem in a Zealand Village 1675–1754*. Steensberg behandler slægterne og deres forbindelser i 1700-årene med specialemerne Ægteskaber og fødsler, Gudmødre og kvinder, der gik hos, og De gamle slægter. De udviklede slægtskabsforhold i Store Valby er opstillet i form af en kronologisk tavle for tiden ca. 1635–1775 (Bilag XVII). Vigtigt for Steensberg har det været at belyse børnerigelighedens sociale mønster (gårdmænd fik flere børn end husmænd) samt de enkelte gårdes og slægters prestige. Analysen er udmærket, men selvsagt bedst egnet til at klarlægge nogle af landsbyens interne forhold. Desværre tillader materialet ikke en statistik over dødelighed, aldersforhold m.v., der behandles af Anders V. Kaare Frederiksen i *Familiekonstitution. En modelstudie over befolkningsforholdene i Sejerø sogn 1663–1813*. (Københavns Universitet. Demografisk afdeling – Statistisk institut. Publikation nr. 1), 1976. Heller ikke vandringerne har der kunnet gøres meget ud af. Afsnittet om fæstegårdenes økonomi i landsbyens slutningstid er velplaceret mellem de demografiske og arkæologiske kapitler; men det virker mindre gennemarbejdet end disse; den omstændelige kronologiske gengivelse af oplysningerne om hver gård burde sikkert have været strammet.

Målet med Store Valby undersøgelsen er som tidligere anført en arkæologisk-historisk-

kulturgeografisk-demografisk totalanalyse af et landsbysamfund fra dets grundlæggelse til dets ophør. Det er i det hele karakteristisk for bogens ikke-arkæologiske afsnit, at de mere end at være team work er enkeltmands – Steensbergs – værk, omend de nok er suppleret af andre forskere, som dog næppe har haft særlig indflydelse på udformningen af disse kapitler. Det historiske afsnit er som anført behæftet med en del usikkerhed og også med direkte fejl; men ikke mindre vigtigt turde det være, at bl. a. historiens muligheder i tværfaglig sammenhæng ikke synes udnyttet fuldtud, hverken til selve valget af undersøgelsesobjekt (på grundlag af en liste over nedlagte bebyggelser), til valg af specielt studerede sektioner (gårde, se herom nedenfor) eller til den generelle belysning af landsbyens udvikling i bredere sammenhæng.

For den arkæologiske parts vedkommende er problemerne andre. Her har en række forskere under Steensbergs ledelse ydet bidrag inden for rammerne af et team work. I mindst lige så høj grad som i de øvrige afsnit bringes for arkæologiens vedkommende traditionelle metoder i anvendelse, hvilket naturligvis er accentueret af den lange tid, der er medgået mellem udgravning og publikation. Udgravningsprincipperne er de, der udvikledes af Hatt og Steensberg i tidligere undersøgelser, og som især i England betragtedes som så forbilledlige (I, s. 188), at det var naturligt blot at søge dem videreudviklet til større og større fuldkommenhed. En egentlig metodisk diskussion forekommer ikke. Det må vel vække tvivl, når Steensberg omtaler det som den første forudsætning for, at man kan blive en dygtig felt-arkæolog, at man er vokset op på landet og har haft lejlighed til at rode i jorden fra barnsben. Han fremhæver, at nogle af den ældre tids pionerer var folk, »der ikke tyngedes af teoretisk viden, men som på empirisk vis gjorde deres iagttagelser så at sige efter naturmetoden« (I, s. 185). Med denne baggrund og ved at udvise stor omhu kan man efter Steensbergs opfattelse blive i stand til at »løfte og fjerne« landsbyens enkelte lag, sådan som de i sin tid blev aflejret (I, s. 197). Anmelderen har søgt en formulering af de principper, som herved er bragt i anvendelse (bortset fra forskellen på profilbænke og nivellementer, I, s. 196) og kan især henvise til beskrivelsen I, s. 195 f.: »Den mest erfarne må her (3: ved sammenblanding af gulvlagene) føre an, og medens man ofte med fordel kan anvende stikgravning i lerlag, må de bløde kulholdige jordlag i reglen skilles ad ved skrabning, fordi meget afhænger af håndens følsomhed, om man kan mærke små forskelle i lagenes hårdhed og konsistens, samtidig med at øjet opfatter nuancer i farve og kornstørrelse. Bliver man usikker med hensyn til, om man stadigvæk er i samme lag, gør man klogt i at finde et sikkert udgravningspunkt et andet sted og foretage en omgående bevægelse, til det kritiske punkt er indkredset og problemet løst«. Til kontrol af lagenes samtidighed anvendes lerkar og mønter.

Den metodiske redegørelse, som Steensberg her har givet, er jo holdt i meget almindelige vendinger og levner instinktet en stor tumleplads. Da arkæologerne er slemme til at udslutte sporene *in situ*, må der for en historiker at se påhvile dem – og ikke alene Steensberg – en særlig forpligtelse til at dokumentere deres iagttagelser. En historikers og en fosfatanalytikers resultater kan man efterprøve, fordi kildemateriale og jordsmon ikke destrueres ved benyttelsen. Derimod må man fremtidig i meget stole på en udgravers ord, og såfremt udgravningsteknikken skulle ændres eller forbedres, må det være af betydning, at man til sin tid kan besidde en så vidt muligt fuldstændig beskrivelse af lag og »løftningsmetoder«. Der er vel næppe to arkæologer, som vil følge samme fremgangsmåde. Specielt må dette vel gælde forskere, som arbejder efter naturmetoden. Meget kan klares ved udmærkede fotografier, beskrivelser og kronologiske tolkninger af fund (her bind II) og afdækningsstadier (her bind I) samt ved profiler og planer (her i bind III og bind I). Steensberg har imidlertid forlængst gjort den erfaring, at profilmetoden kun sjældent lader sig praktisere, hvor det drejede sig om de tynde gulvlag i

middelalderhustomter (I, s. 187), som i reglen stedvis er slidt igennem, så ældre lag ligger i samme niveau som yngre (I, s. 195). Han har derfor i udstrakt grad benyttet sig af nivellement (I, s. 188), men er iøvrigt gået frem »mit Gefühl« (se ovenfor). Det er især her, at betænelighederne må melde sig. Derfor er det værdifuldt, at de relativt få data, der er kommet med i publikationen, kan suppleres med en mængde andre, som kun forefindes i lommebøger og på utrykte kortblade (I, s. 194 f.). Endnu bedre havde det dog nok været, hvis udgravningsprincipperne på dette punkt havde kunnet specificeres i bogen. Denne redegørelse imidlertid først og fremmest for resultaterne, men ikke så meget for den godt nok erkendte problematik bag ved disse. Kronologisk relevante fund af lertøj og mønter registreres naturligvis; men hvor sikker er deres forbindelse med de enkelte lag? (II, s. 10). Se til eksempel om mønter I, s. 231, jf. II, s. 19, og I, s. 332, jf. II, s. 20, samt om lerkar I, s. 331. (Det må iøvrigt bemærkes, at de i bind I og II givne data ikke altid er lige vel koordinerede; I, s. 331 mangler således nummerhenvisning (vedrørende lerkar) til bind II; om de fundne kværnsten se I, s. 320 f., 323 om gård nr. 17, II, pl. 148, 149, 150, 151 om gård nr. 4). Det forekommer anmelderen, der jo ikke er arkæolog, at den utvivlsomme forfinelse, der er sket af arkæologisk metode, bør følges op af en tilsvarende forfinelse af arkæologisk dokumentation. Hvordan dette skal gribes an, bliver arkæologernes sag; men det er utilfredsstillende for seriøse læsere, herunder anmeldere, at man under arbejdet med et værk som Store Valby bogen kun kan komme til bunds i materialet for de historiske o. a. partiets vedkommende, men ikke helt, når det gælder en udgravning som den nærværende.

Der rejser sig imidlertid også andre metodiske problemer ved Store Valby udgravningen. Som allerede omtalt er kun 5 af landsbyens 17 gårde udgravet, og af de fem endda kun to fuldt tilfredsstillende, bl. a. på gr. a. skovbevoksningen (se om gård nr. 1 I, s. 205, 218, om gård nr. 2 I, s. 221, om gård nr. 3 I, s. 236, 266 f.); omkring gårdene nr. 4 og 17 er der desuden afgravet så store flader, at man må kunne gå ud fra, at det væsentligste af disse gårdes omgivelser er undersøgt (II, s. 11). Man er således meget langt fra at have præsteret den totaludgravning, som er idéen med hele undersøgelsen, men anvender desuagtet »*pars pro toto*« til at drage vidtgående slutninger om byen som helhed, især gennem dens første århundreder (I, s. 24 f., II, s. 10). Man må her stille det spørgsmål, om en udgravning af en del af byen (formentlig indeholdende dens ældste gård (nr. 1)) i sammenhæng er at foretrække for en sektionsvis udgravning, således at valget af sektioner bl. a. bygger på en historisk forhåndsanalyse. Størst sikkerhed må selvsagt en totaludgravning give; men da en sådan altid vil høre til sjældenhederne, vil det være af værdi at få fremskaffet et erfaringsmateriale til belysning af, hvordan man bedst træffer sit valg. Det vil sikkert være heldigt, hvis forskellige muligheder forsøges. Om fremgangsmåden i Store Valby bogen oplyses (I, s. 198): »Den første gård, der blev undersøgt arkæologisk, var . . . nr. 1. Den var lettest at lokalisere, fordi den lå tæt ved den langagtige naturlige bakke vest for byen, kaldet »Toftebjerg« eller »Klintens Høj«. Gårdene nr. 2, 3 og 4 lå tæt op til nr. 1, og det er vel derfor faldet naturligt at fortsætte med dem; gård nr. 17 ligger lidt af vejen, men alligevel på en vis måde i fortsættelse af de foregående. Under alle omstændigheder havde det været værdifuldt for læseren at blive informeret om de overvejelser, man må have gjort sig om valget af udgravningsobjekter. Betragter man oversigtskortet I, s. 35, ser man, at hele byens nordøstlige del, en samlet gruppe på 9 (12) gårde, er uberørt af udgravningen. Heraf ovenstående spørgsmål.

Når det gælder udgravningerne af de enkelte gårde kan anmelderen yde Axel Steensberg og hans medarbejdere sin bedste anerkendelse. Vor viden om den sjællandske bondegård i ældre tid er blevet stærkt forøget gennem Store Valby undersøgelsen. Vigtigt for eftersøgning af andre øde byer i terrænet er det, at middelaldergården har været ret let

i strukturen, og at stensatte kældre ikke har været almindelige i denne lokalitet (I, s. 353 f., jf. s. 234, 329); kun en af de fem gårde (nr. 1) har haft en sådan kælder. Derimod havde fire af gårdene stensatte brønde. Disse oplysninger passer godt med skriftlige vidnesbyrd om, at panttagere i 1300-tallet måtte tage de huse, de havde ladet opføre på pantegods, med sig ved pantets ophør, hvis de ikke var tilfredse med vurdering og erstatning (Svend Gissel: *Krise og kapital i dansk senmiddelalder. Från medeltid till välfärdssamhälle*, 1976, s. 486). Ligeledes har de falsterske landsbyflytninger antagelig som forudsætning, at det har været relativt let at bryde op fra en boplads i middelalderen. Bebyggelsesens mere labile karakter må formentlig i nogen grad have været afhængig af bygningernes konstruktion.

Også med hensyn til bygningernes indretning, ildsteder m.v. bringes der meget nyt. Om det sjællandske stuehus før o. 1750 kan Søren Frandsen 1976 i en dybtgående specialeafhandling bringe forskellige korrektiver, bl. a. ved benyttelse af ildstedsskatten 1677; men dette tilslører ikke Steensbergs og Østergaard Christensens grundlæggende indsats på dette punkt. Her skal også omtales behandlingen af lægård og fægård I, s. 270. Endelig må det anføres, at 1700-tals besigtigelser på udmærket måde er koordineret med de arkæologiske resultater.

Om selve kulturlandskabet kan derimod arkæologien ligesom i Hejninge, Grøfte og Snekkerup, men i modsætning til Borupris, ikke føje noget til de iøvrigt foreliggende oplysninger (markbog, kortmateriale), vel fordi både ager og skov i vore dage ligger så tæt ved Valbygård; men udgraverne har, som det vil forstås, også haft nok at gøre med at udgrave selve byen.

Forsøger man at konkludere, må det fastslås, at totalundersøgelsen af Store Valby kvantitativt har oversteget Steensbergs og hans medarbejders kræfter, hvilket nok har været medvirkende til, at præstationen, som den foreligger, også er behæftet med kvalitative svagheder. Disse omstændigheder må give anledning til alvorlige overvejelser for såvel forskere som fonde vedrørende den bedst mulige tilrettelægning af tilsvarende projekter i fremtiden. For anmelderen er der for det første ingen tvivl om, at en totalundersøgelse ikke mere bør stå alene. Den bør indgå i mere almene projekter, hvilket er en fordel i såvel forberedelsesfasen som i senere faser. For det andet turde arbejdet i det danske Ødegårdsprojekt have vist, at gruppearbejdet ikke som her kun bør omfatte et enkelt felt, det arkæologiske, men må være tværvidenskabeligt og omfatte stednavneforskning, historie, kulturgeografi m. v. En enkelt forsker kan ikke længere med held søge at integrere disse discipliner i en samlet agrarstrukturel undersøgelse. Såvel enkeltheder som overblik vil lide derunder, og ikke mindst vil arbejdet med emnet savne det inspirerende element af diskussion. Endelig må for det tredje en ikke-arkæolog mene, at en arkæologisk totaludgravning må være slutstenen på en bredere undersøgelse, idet (1) en ekstensiv overfladeafsøgning i et større område, og (2) partiel udgravning af et mindre antal bebyggelser må gå forud. En forudsætning er det endvidere (3), at de skriftlige kilder er udnyttet for alle de arkæologisk behandlede bebyggelser.

Nu kan man jo have sine tvivl om, hvorvidt en totaludgravning overhovedet kan komme på tale i overskuelig fremtid, når fagets førende ekspert med en lang række kvalificerede medarbejdere gennem adskillige år ikke har kunnet gennemføre den for et utalt antal kroner. Noget kunne tyde på, at denne prætentiose form for undersøgelse trænger til en pause. Hvad siger Odense?

Hvad angår Store Valby, har Axel Steensberg givet op, og anmelderen kan heller ikke gå ind for en fortsættelse i en nærmere fremtid, omend en sådan godt nok er forberedt (I, s. 20, 197). Derimod må jeg finde det rimeligt, at der bevilges penge til udgravning

af bytomten i Borupris. Dette vil ikke alene være en retfærdighedshandling over for vor store landsbykender; men han vil kunne lede dette arbejde bedre end nogen anden. Og opgaven er væsentlig, thi agersystemet til dette ødetorp er ikke alene velbevaret, hvilket er sjældent på dansk område, men har også allerede været gjort til genstand for en avanceret kortlægning. Endelig kan vel denne udgravning næppe ruinere vore store fonds, da torpet ikke var særlig stort og dets levetid kort.

Hvis tanken om en bevilling til udgravning af Borup vinder gehør, er der mulighed for et gruppearbejde par excellence under Steensbergs ledelse med deltagelse fra København, Århus og Odense, og dansk forskning vil da kunne fæstne og styrke sin position på landsbyarkæologiens område. Endvidere vil der gennem en sådan udgravning kunne ydes en værdifuld indsats til belysning af den senmiddelalderlige agrarkrise på Sjælland. Der skal nok være interesserede historikere m. fl., som vil bidrage til studiet af de omkringliggende bebyggelser. Jeg kender i hvert fald een, som kan være med om et par år, om alt går vel, og det skal ikke komme til at tynde budgettet.

Svend Gissel

N. Skyum-Nielsen: Kirkekampen i Danmark 1241–1290. Jacob Erlandsen, samtid og eftertid. Kbh., Munksgaard 1963 (reprotryk 1971). 357 s.

Bedre sent end aldrig: 15 år efter forsvaret af Niels Skyum-Nielsens disputats kan det 1971 udsendte genoptryk give anledning, om ikke til en *post festum* anmeldelse i egentlig forstand, så dog til den omtale, som et så væsentligt værk ikke bør undvære i vort centrale historikertidsskrift. Arbejdets placering i dansk historieforskning fremgår af talrige inden- som udenlandske recensioner og kan vel bedst resumeres ved hjælp af den seneste københavnske disputats over denne periodes historie:¹ »I Niels Skyum-Nielsens behandling af den første store ærkebisperid er dog arbejdet med det danske og internationale kirkelige retssystemets opbygning og funktion videreført til en begyndende nuancering af den politiske karakteristik især af Christoffer I.s kongedømme. Værket hviler på en indsigt i kanonisk ret som aldrig har haft sin lige i dansk historieforskning og som tillader forfatteren et opgør med den tanke der oprindeligt skyldtes William Norvin, men fik stor tilslutning især blandt kirkehistorikere, at Jacob Erlandsens kamp havde drejet sig om indførelsen eller gyldigheden af kirkeretten i Danmark. At demonstrere overfladiskheden i dette standpunkt har åbenbart været et hovedanliggende for Skyum-Nielsen«, dvs. at selvom den indrepolitiske historie ikke kan holdes (og ej heller bliver holdt) ude af fremstillingen, ligger tyngdepunktet decideret på den store, for Curien udspillede proces.

Allerede værkets indledning tager fat på en principiel diskussion af højmiddelalderlig retsopfattelse med udgangspunkt i Jyske Lovs berømte fortale, hvis slutord om kongens manglende ret til at ændre den givne lov »uden hun strider imod Gud« (Bjerrums læsemåde, *hun*=loven) *ikke* – som altfor ofte formodet – identificerer denne guddommelige ret med det være sig kirkeret i bred almindelighed eller selve Corpus Juris Canonici. Og med henvisning til de bedste autoriteter (såvel middelalderlige som moderne kano-

¹ Kai Hørby, *Status Regni Dacie* (1977), spec. s. 16; logisk nok har det især fristet denne forfatter at studere selvsamme periode, men med udgangspunkt i den kgl. dynastipolitik.